

Kemény István

SZOMORÚAN

Ki kéne bolondulni innen,
Mint az öngyilkos, ha visszafele él,
Leszedni az i-ről a pontot,
De visszarakni, ha a helye fehér.

A legjobb, ha úgy marad minden,
Ahogy találtam, nem is volt rossz az ügy,
Mevetni a megbomlott ágyat,
Földön aludni, és meggyógyul a múlt.

Ajándék volt. Hallom, hogy koppan,
Mielőtt leesne, jóval hamarább,
Angyal száll át, helyreáll a rend,
Kibomlik a papír, kiesik a tárgy.

És akkor megkezdeni szépen,
Mint az öngyilkos, ha visszafele él,
Elfelejteni az egészet
Kis cetliket írni: tej, kenyér
tej, kenyér

Ritoók Zsigmond

GÖRÖG KÖLTEMÉNYEK PAPIRUSZON

A papirusz tulajdonképpen egy fajta sás neve, de így hívják a szárából készített íróanyagot is. Ennek nevét örökölte azután a manapság használt íróanyag, a papír(os). Az egyiptomiak már az i. e. III. évezred elején használták írásra a papiruszszárból készült papiruszlapokat, melyeket azután hosszú sávokká ragasztottak össze. A papirusz mint íróanyag az i. sz. IX. századig használatos volt, kivételesen néhol még tovább is. Ásatások nyomán temérdek egyiptomi, arameus, görög és más nyelvű, papiruszra írt szöveg került elő, többnyire töredékesen, főleg Egyiptomban, ahol a száraz levegőben és homokban a papirusz nem pusztult el. Máshol inkább csak kivételképpen, megszenesedve, mint Herculaneumban.

A papiruszok egyik fontos lelőhelye volt az a Kairótól kb. kétszáz kilométerre délre fekvő város, melyet görögül Oxürhünkhosznak hívtak (ma Behnesa). Az 1896 és

1907 között végzett angol ásatások során rengeteg görög nyelvű papirusz került itt elő. Ezeket a szövegeket 1898-ban kezdték el publikálni, s bár hatvannál több kötet jelent meg, mindmáig nem értek a publikálás végére.

I

Oxürhünkhoszban került elő egy az i. e. III. századból való töredékes papirusz, melyen 26 sor volt olvasható. Hogy verssorok, azt a végig azonos, soronként ismétlődő versforma mutatta; hogy e verssorok Szapphótól valók, bizonyította, hogy a szöveg másfél sorát egy az i. sz. II–III. század fordulóján élt író, Athénaiosz, mint Szapphótól valót idézi. A baj csak az volt, hogy a papirusz szakadt volt, s a soroknak így csak a vége, jó esetben a második fele maradt meg, összefüggő értelmet tehát legfeljebb nagyjából lehetett kihüvelyezni. (A töredéket ebben az állapotában fordította le Németh György: SZAPPHÓ FENNMARADT VERSEI ÉS TÖREDÉKEI. Bp., 1990. 61. o.)

2004-ben azután a Kölnben őrzött papiruszok között újabb töredékek kerültek elő, melyek nemcsak a sorok egy részének hiányzó elejét tartalmazzák, hanem egyéb meglepetéssel is szolgáltak. Azt eddig is gyanították, hogy az oxürhünkhoszi töredék nem végig egy költemény, de vitatott volt, hogy hol válnak el a költemények. Míg azonban a kölni papirusz 9–20. sora megegyezik az oxürhünkhoszi töredék 11–22. sorával, a kölni töredékben előtte is, utána is más szöveg olvasható. Ezzel nemcsak a vita dőlt el, hanem az is kétségtelenné vált, hogy a két papirusz megegyező 12 sora egy teljes költemény. Tudva, hogy az archaikus görög lírából – Pindarosz és Bakkhülidész bizonyos költeményeitől eltekintve – alig ismerünk teljes költeményt, Szapphótól eddig összesen egyet, ennek nem csekély a jelentősége.

Az oxürhünkhoszi papirusz költeményei végig azonos versformában vannak írva, s tekintve, hogy az i. e. III. századi alexandriai filológusok a versformák szerint rendezték könyvekbe a lírikusok költeményeit, valószínű, hogy ez a papirusz az alexandriai kiadást követi, s így mindhárom költemény (ti. a teljes, meg ami előtte, ill. utána van) Szapphóé. Ezt azért kell megjegyezni, mert az említett Athénaiosz-idézet már az oxürhünkhoszi harmadik költeményhez tartozik, s így esetleg kétségbe vonható volna, hogy a második (a teljes) szintén Szapphótól való-e. Az azonban, hogy az alexandriai kiadásban ugyanabban a könyvben volt olvasható, eloszlatja a kétségeket.

Más a helyzet a hatszáz évvel korábbi, az i. e. III. századi kölni papirusz esetében. Itt ti. az a költemény, mely a teljes költemény után következik, más versformában van írva (az alexandriai csoportosítási elv tehát még nem érvényesült), mégpedig olyanban, amelyet sem Szapphó, sem Alkaiosz nem használt. Ez a papirusz tehát, úgy látszik, egy különféle költők költeményeit tartalmazó antológia része lehetett. Így azonban a kölni első költemény szapphói volta is megkérdőjelezhető volna, ha nem mondana ennek ellent számos vonás, mely vitathatatlanul szapphói szövegekkel rokon. A versforma is azonos a teljes költeményével.

A költemények csonka sorait, amennyire az módszeresen lehetséges volt, M. L. West általában meggyőző módon egészítette ki, s a fordítás az általa megállapított szöveg alapján készült.

1. A kölni nászdaltöredék

A teljes költeményt megelőző szöveg egy nászdaltöredéknek nyilvánvalóan a vége. A szöveg magyarul így szól:

„...nosza, hát vigadjunk,
 ...övezze a föld alatt is
 nagy hír; ahogy illik, kit a Múzsák kegye tüntetett ki,
 s csodáljanak engem, valamint most, míg a földön élek.
 Csengőszavu kis fecske nevem, péktiszemen ha játszom,
 s hárfát ha fogok, vagy dalolok lanttal a nászi népnek.”

Érdekes ebben a töredékben mindenekelőtt a terminológia. A fordítás csak közelítőleg adja vissza a 3. sorban az eredetit: „*aki bírja a múzsai tiszteletajándékot*”. A tiszteletajándék (görögül *gerasz*) az a különleges zsákmányrész volt, amelyet az egyébként egyenlő részekre osztott zsákmányból valamely, a harci vállalkozásban részt vett nagy hős számára személy szerint kiválasztottak. A „*múzsai tiszteletajándék*” tehát azt az ajándékot jelenti, melyet Szapphó, mint a harcos hősök a zsákmányrészt, a Múzsák adományaképpen bír. Ma egyszerűbben és prózaiban istenadta tehetségnek mondanók. Ezzel összhangban van a „*nagy hír*” kifejezés, amely ugyan egészében West kiegészítése, aki egy másik Szapphó-töredékre hivatkozik (ahol a „*fénylő nap*”-ról, a „*hírnév*”-ről és az Alvilágról van szó), de ezt megerősíti a *gerasz*-szal való összefüggés, mert mint ez, a „*nagy hír*” is a nagy hősöknek jár csak ki. A töredék tehát mint a költői öntudat egy korai megnyilvánulása érdekes: Szapphó költői képessége és másnak osztályrészül nem jutó tehetsége alapján a mitológia nagy hőseivel egyenrangú tiszteletet igényel magának, „*ahogy illik*” a túlvilágon is – ahogy Akhilleusz is mint kísérettől körülvelt uralkodó jelenik meg Odüsszeusz előtt az Alvilágban (Od. 11, 484–486.).

2. A teljes költemény

A kölni papiruszon e töredéket követi a teljes költemény, az oxürhünkhoszin ezt megelőzően inkább csak betűcsoportok kivehetőek, de az bizonyos, hogy ezek nem a kölni szöveggel azonos költeményből valók. A teljes költemény szövege így szól:

„Nektek csak a Múzsák gyönyörűszép adománya ad most gondot, ti leányok, s a dalos lantnak a pendülése.

Nekem puha bőröm, az a hajdan puha bársony, eltűnt, elért az öregség, s a sötét haj fejemen fehér lett.

Nehéz a szívem, már csak alig visz rogyadozva a térdem, egykor pedig őznél sebesebben sietett a táncba.

Sóhajtozom is gyakran ezért, jaj, de mit is tehetnék? hisz nincsen, aki kortalan él, és nem öregszik, ember.

Elvitte Tithónoszt a világ végére, – így beszélik – a rózsakarú Hajnal, az úrnő, szerelemben érte,

ki oly deli volt és fiatal. Mégis az ősz öregség őt is csak utólérte, habár asszonya halhatatlan.”

A költemény az egykor és most ellentétére épül, s felépítését az archaikus lírában egyébként sem ritka ingamozgás határozza meg. A leányok most a Múzsák, az „*ibolyaszín ruhabugyos*” Múzsák (ez a jelző a fordításból sajnos kimaradt) szép ajándékaival

foglalkoznak, s foglalkozzanak is (a görög igealak kijelentő módnak is, felszólító módnak is érthető). Egykor Szapphó is foglalkozott a Múzsák ajándékaival (a tánc is az!), s egykor szép is volt, de most szépsége eltűnt, elérte az öregség. Ember esetében ez nem is lehet másképp. Ezt az általános tapasztalást sűríti történeté a Tithónosz-mítosz. Egykor Tithónosz is szép volt és fiatal, a rózsakarú Hajnal (ez a jelző a hajnal homéroszi „rózsaujjú” jelzőjét idézi) bele is szeretett, s hogy örökre az övé lehessen, halhatatlanságot kért számára Zeustól, amit Zeus meg is adott. Elfelejtett azonban örök fiatalságot is kérni, s így Tithónoszt, az egykor oly szép ifjút is utolérte, mint üldöző a menekülőt, a világ végén is utolérte az öregség, s szépsége odalett. Bár kapcsolatba került a nem múló szépséggel, mint Szapphó s mint a lányok, fiatalságával az ő szépsége is elmúlt, mint Szapphóé és, mint az sejtethető, egykor majd a lányoké.

A költeménynek azonban talán lehetséges egy másik értelmezése is. A homéroszi Aphrodité-himnusz, mely aligha későbbi Szapphónál, szintén elmondja Tithónosz történetét, hogyan szeretett bele a Hajnal (Éósz), hogyan szerzett neki halhatatlanságot, s élt vele a világ szélén boldogan.

*„Ám, hogy az első ősz szálak csillantak elő szép
fürtjei közt a fején és bujtak elő nemes állán”,*

a Hajnal már nem engedte magához, de gondozta. Hanem amikor már egészen erőtlen agg lett, bezárta a szobájába.

*„Ott ömlik csak a hangja szünetlen, az életerő, mely
egykor oly izmos tagjaiban ragyogott, elenyészett.”*

(Devecseri Gábor szép fordítását egy helyen meg kellett változtatnom, mert a szöveget másképp értem.)

Későbbi források úgy mondják, Tithónosz szeretett volna már meghalni, de nem lehetett, hiszen Zeus halhatatlanná tette. Így azután tücsökké tőporodott. A tücsöklét azonban csak a mi számunkra egyértelműen nyomorúságos lét. A görögök a tücsökben, mely Hésziodosz szerint (MUNKÁK ÉS NAPOK, 583.) nyáron „csengő éneket áraszt”, az istenekhez hasonló szellemi lényt láttak, s a görög művelődés története folyamán a legkülönbélebb, de mindig tiszteletre méltó összefüggésben emlegették. (Néhány éve Pataki Elvira gyűjtötte össze és elemezte egy szép dolgozatban az egész anyagot.)

Az, hogy a tücsök árasztja az éneket, s a teljesen elagott Tithónosznak is csak a hangja ömlik, arra mutat, hogy a himnusz ismerte Tithónosz tücsökké válásának történetét, s így azt Szapphónak is ismernie kellett. Tithónosz szépsége fiatalságával elveszett, de mert a nem múló szépséggel érintkezett, benne is van valami nem múló, beszélnek róla (hírnév), és hangja, éneke árad. Szapphó szépsége is elmúlt, táncolni nem tud, járni is alig, de énekelni, költeni tud még, mint ahogy a lányok is egykor megöregszenek, de ha a Múzsák gyönyörű szép adományaival törődnek, rájuk is emlékezni fognak. Hiszen fordítva is igaz ez, van Szapphónak arról is verse, aki nem foglalkozik a Múzsák adományával:

*„Holtan majd feküszöl, senki se fog visszatekinteni
emlékedre, ki sem vágyakozik rád, ki a múzsai
rózsákat sose bírtad, de amott lent Aidész lakán
holt árnyak raja közt kósza kis árny, erre meg arra szállsz.”*

(Devecseri Gábor ford.)

Ha a költeménynek ez az – elismerem – ingatag értelmezése vagy továbbgondolása igaz, úgy a kissé mélabús „teljes” költemény nem vagy nemcsak az ellentétesség okán került az öntudatos és bizakodó befejezésű előző után, hanem mint annak folytatása is: Szapphót is elérte az öregség, szépsége a múlté, de mint a múzsai tiszteletajándék birtokosából valami, hírneve, áradó éneke belőle is megmarad.

3. Az oxürhünkhoszi költeménytöredék

Hogy a kölni papiruszon következő költemény miről szól, nem tudjuk, mert csak néhány szó maradt meg belőle. Az oxürhünkhoszi töredékek tartalmát West meggyőzően rekonstruálta, de a szavakat ezúttal nem, ezért a szöveget csak onnan fordítom, ahonnan a rekonstrukció szövegszerűen is meggyőző, illetőleg a szöveg – Athénaiosz idézetében – megvan. West szerint a költemény egy másik szapphói költeményhez hasonlóan azzal kezdődött, hogy ez ezt, a másik meg azt értékeli

*„...kedveseinknek mit az isten adjon,
de én csak az édes puhaságot szeretem szívemből,
s a fényt, a sugárzó, üde napfényt csak Erósz jelenti.”*

II

Még a XX. század elején kerültek Lille-be azok a papiruszdarabok, melyeken nagyrészt töredékesen egy hosszabb görög verses szöveg volt olvasható. A szöveg jelentős részéből csak szótöredékek, szavak vagy legjobb esetben kifejezések maradtak meg, de szerencsére olvasható egy harmincnégy sornyi összefüggő részlet is. Mikor a papirusz szövegét 1977-ben közzétették, nagy feltűnést keltett. A kiadók ti. felismerték, hogy bár külső bizonyíték erre nincs, a költemény – mert a szöveg verses – nyelvi és verselési okok alapján az i. e. VI. század elején élt, tehát Szapphó-kortárs szicíliai költőtől, Sztészikhorosztól való kell hogy legyen. Ez megint azért jelentős, mert ettől az ékorban igen nagyra értékelt alkotótól, aki terjedelmes költeményeket írt, és ókori forrás állítása szerint nagy hatással volt az V. századi görög tragédiaírókra, addig csak rövid töredékek voltak ismeretesek, az sem sok.

A lille-i papiruszon olvasható szöveg az ún. thébai mondakörből, tehát az Oidipusz-szal kapcsolatos mondakörből veszi tárgyát. A hagyománynak több változata van, s hogy Sztészikhorosz melyiket követte, vagy milyen egyéni változatot alakított (ókori források szerint nagy újító volt), nem tudjuk. Az összefüggő szövegrészből kivehetőleg mindenesetre a helyzet itt a következő: Oidipusz már halott, felesége azonban – akinek nevét a töredékből nem ismerjük – él. Két fia a hatalmon marakodik, s a jó Teiresziász azt jóslhatja, hogy ha a viszály nem szűnik, a fiúknak meg kell halniuk, vagy a város idegen kézre kerül. A kétségbeesett anyának mentő gondolata támad: az örökség megosztása sorshúzás útján. Ezt Teiresziász is helyesli. Itt ér véget a töredék. Hogy az elbeszélés hogyan folytatódott, az Aiszküloosz HETEN THÉBAI ELLEN vagy az Euripidész PHOINIKIAI NŐK című darabjában elmondottakig, tehát mindenesetre addig, hogy a két testvér egymás kezétől esik el (ezen Sztészikhorosz is aligha változtatott), megint nem tudjuk.

A sztészikhoroszi költeményeket sokáig egyértelműen kardaloknak tartották, s vannak, akik ma is annak tartják. Ma viszont többen amellet érvelnek, hogy a költeményeket szolóénekes adta elő. Talán a karvezető szólója s a kar éneke?

A töredék az Oidipusz fiak anyjának Teiresziászhoz intézett szavai közepén kezdődik.

„...kínjaimat ne növeld több gyötrellemmel,
és ezután elibém
ne táj ilyen komor kilátást!

Mert a haláltalanok
döntése szerint nem örök sem rút viszály az
emberek között a földön,
sem szeretet, hisz a napnak alá vetik csak az ember
gondolkodását.
Phoibosz, a messzeható nagy úr, sose váltsa valóra
jósszód mindenestől!

Hogyha a végzetem az, hogy előttem győzze le egymást
két fiam, és nekem ezt szótték a Moirák,
sujtson a gyűlöletes halál le réám, de ma, mindjárt,
még mielőtt szemem ezt
kell lássa, a könnyes, a kínos, a szörnyü látványt:
holtan a magzataim
vagy városunkat itt bevéve.

Gyermekeim, de ha hallgattok ma szelid szavaimra,
megmutatom hamar én a jó megoldást.
Egyiketek marad itt és bírja a kadmoszi várost,
másikatok megyen el,
s elviszi majd az apátok kincseit mind,
úgy, ahogyan neki azt
a Moira adja sorsvetésben.

Így lehet, azt hiszem én,
majd megmenekülni talán a szörnyü sorstól,
s így megáll a jós beszéde,
hogyha a kadmoszi friss hajtást s a várost
Zeusz megsegíti,
és későbbre halasztja a bajt, mit a végzet e fényes
nemzetségre rámért.

Szólt ez a nagyszerü nő, s nyájás szava ott a teremben
két fia közt a viszályt lecsendesíti,
és vele Teiresziász. Hallgattak őrá...”